

# *Osmanlı Medreseleri*

## *Eğitim, Yönetim ve Finans*

Editörler:

*Fuat Aydın-Mahmut Zengin*  
*Kübra Cevherli-Yunus Kaymaz*

**Mahya Yayıncılık 80**

**“Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans”**

**Yayına Hazırlayanlar**

**Fuat Aydın-Mahmut Zengin-Kübra Cevherli-Yunus Kaymaz**

**Kapak Tasarımı / Sayfa Düzeni**

**stepajans@stepajans.com**

**Baskı / Cilt**

**Step Ajans Rek. Matbaacılık Tan. ve Org. Ltd. Şti.  
Göztepe Mah. Bosna Cad. No:11 Bağcılar/İstanbul  
Sertifika No: 12266 T (0212) 446 88 46**

**1. Baskı, İstanbul, Nisan 2019**

**ISBN 978-605-5222-71-0**

**© Mahya Yayıncılık, 2018**

**Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında  
yayıncının yazılı izni olmaksızın çoğaltılamaz.**

**Mahya Yayıncılık ve Eğitim Hizmetleri San. Tic. A.Ş.  
Karagömrük Mah. Adnan Menderes Blv. No: 76/29 Fatih/İstanbul  
Sertifika No: 40658 T: (0212) 531 25 25  
info@mahyayayincilik.com.tr twitter.com/mahyayayincilik**

# OSMANLI MEDRESE SİSTEMİNDE EĞİTİM-ÖĞRETİM KADROSU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Mahmut Zengin\* & Kübra Cevherli\*\*

## Giriş

Medreseler, Osmanlı Devleti'nde ilmiye teşkilatının en önemli eğitim kurumu olarak işlev görmüştür. Osmanlı döneminde Türk-İslam eğitim miras ve geleneğinin bir devamı niteliğindeki bu medreseler, mimari özellikleri, uyguladıkları öğretim programı ve temsil ettiği zihniyetle önemli aşamalar kaydetmiştir. Medreseler, günümüzde eğitimin hiyerarşik yapılanması dikkate alındığında sıbyan mektebinden sonra ortaokul, lise, yüksek okul ve üniversite eğitimine tekabül eden bir yapılanmaya sahiptir.<sup>[1]</sup> Medreseler, batı tarzı mektepler açılncaya kadar uzun yıllar hakim eğitim kurumları olmayı sürdürmüştür.<sup>[2]</sup>

Makdisi'ye göre<sup>[3]</sup> medrese, Müslümanların başlıca eğitim kurumu olup, daha önce var olan *mescid* ve onun hemen yanında yer alan ve derslere devam eden öğrencilere yurt hizmeti veren *han* denen iki kurumun doğal gelişimi doğrultusunda ortaya çıkmış bir kurumdur. Ona göre medrese, tarihsel süreç içinde *mescid*, *mescid-han* ve *medrese* şeklinde üç aşamada gerçekleşmiştir.

İslam eğitim geleneğinde kurumsal gelişim anlamında Nizamiye Medresesi'nin önemli bir aşama olduğu değerlendirilmektedir. İslam dünyasında medrese giderek gelişmesini sürdürmüş ve Osmanlı döneminde eğitim sistemi içerisinde hiyerarşik bir yapı doğrultusunda belli kategorilere göre düzenlenmiştir.<sup>[4]</sup>

\*Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü. zengin@sakarya.edu.tr

\*\* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü. kcevherli@sakarya.edu.tr

[1] Mehmet İpşirli, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28. 327-333.

[2] Fazlurrahman, *İslâm*, trc. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın (İstanbul: Selçuk Yay, 1992), 256.

[3] George Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim İslam Dünyası ve Hristiyan Batı* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012), 67.

[4] Bkz. Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim (Riyazi İlimler 1)* (İstanbul: İz Yayınları,

Osmanlı döneminde medreseler, teşkilat ve işleyiş yapısı, eğitim kadrosu ve öğrenciler ile ilgili birçok konuda Selçuklu medrese tecrübesini geliştirerek hem ilmiye sınıfına hem de devlet kadrolarına eğitimli insan kaynağı sağlamıştır. Osmanlı medrese geleneğinde gerek eğitim kadrosu gerekse eğitim kadrosuna dahil olma süreçleri söz konusu olduğunda müderris, muîd, mülâzım/mülâzemet, sûhte, dânişmend gibi kavramlar öne çıkmaktadır. Bu çalışmada Osmanlı eğitim sisteminin ve eğitim kadrosunun nasıl oluştuğunu daha iyi anlamak için müderrislerin ve muîdlerin yetiştirme usülleri, atanma ve görev alma süreçleri, medreselerdeki görev süreleri ve terfi süreçleri, müderrislerin ve muîdlerin aldığı ücretler üzerinde durulmakta; ayrıca ilmiye sahasında görev alacak kişilerin mesleki stajları ve görev bekleme sürelerini düzenleyen mülâzemet uygulaması, icâzet alma seviyesine gelmiş, medresede oda sahibi olan ve dânişmend olarak isimlendirilen öğrenciler ve bunların medrese eğitimine dahil olma süreçleri hakkında bilgi verilmesi amaçlanmaktadır.

### 1. Osmanlı Medrese Sisteminde Öğrenciler

İslam eğitim geleneğinde medrese öğrencilerinin isimlendirilmesinde öğrenim seviyeleri (mübtedî, mütevassıt, müntehî), vakıftan aldıkları burs miktarları, vakıf lehdarı olmaları (mütefakkih öğrenciler, fakîh öğrenciler), sınıftaki konumları (müstemi'/dinleyici, müşteğil/aktif) gibi kriterlere göre farklı terimler kullanılmıştır. Bunların dışında tâlib/talebe, tilmîz/telâmiz gibi isimlendirmeler de bulunmaktadır.<sup>[5]</sup> Osmanlı medreselerinde ise öğrencilere "talib/talebe, fakîh, mülâzım, tûllab, dânişmend, sûhte, softa ve müsteîd" gibi isimler verildiği görülmektedir. Bu kavramlardan her biri genel olarak öğrenciyi belirtmekle beraber, aralarında bazı seviye farklılıkları bulunmaktadır. Örneğin; "Mübtedîler" olarak da ifade edilen ve medreselerde başlangıç seviyesinde öğrenimlerine devam eden öğrenciler için "sûhte", daha ileri düzeyde olanlar için ise "dânişmend" kavramının kullanıldığı görülmektedir.<sup>[6]</sup>

Osmanlı medreselerinde öğrencilerin öğrenimleri, bitirilen her medrese için müderrisinden icâzet alarak ve belli bir sıralamayı takip ederek üst derecedeki medreselere doğru devam etmektedir. Müderrisler, medrese vakfiyelerinde belirlenen kriterler doğrultusunda öğrencileri seçmektedir. Medreselere alınacak öğrencilerin belirli yaşlarda olmalarına da dikkat edildiği anlaşılmaktadır. Genel olarak medreseye müracaat eden öğrencilerin on

1997); İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı İlmiye Teşkilâtı* (Ankara: TTK, 1988); Cahid Baltacı, *XV. ve XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İrfan Matbaası, 1976).

[5] Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim İslam Dünyası ve Hristiyan Batı*, 257-262.

[6] İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim (Riyazi İlimler 1)*, 50.

dört ile otuz yaş arasında olmasına dikkat edilmiştir. Her bir medreseye alınacak öğrenci sayısının belirlenmesinde ise medresenin kapasitesi ve vakfiyesinde belirtilen şartların etkili olduğu görülmektedir. Medreselere göre değişmekle birlikte genelde Osmanlı medreselerinde bir müderrisin ders verdiği öğrenci sayısının yirmiyi geçmediği ifade edilmektedir.<sup>[7]</sup> Vakfiyelerde medreselerdeki müderris, muîd gibi öğretim kadrosu ile öğrenciler belli bir sayıda tutulmuştur. Bugün modern eğitim uygulamalarında da okullarda öğrenci sayıları ile ilgili belirli kontenjanlar uygulandığı bilinmektedir.<sup>[8]</sup> Medreselerde bugünkü yatılı okul türüne benzer bir şekilde eğitim faaliyetleri için tahsis edilmiş dersane veya odalar, öğrencilerin konaklaması için hücre adı verilen yatakhaneler, yemek ihtiyaçlarının karşılandığı imaret denilen yemekhaneler bulunmaktadır.<sup>[9]</sup>

### 1.1. Sûhte

Sûhte kelimesi Farsça kökenli olup “yanmış, tutuşmuş” anlamına gelmektedir. Medrese öğrencileri için *ilim aşkıyla yanmış tutuşmuş* olmalarına izafeten sûhte ismi verilmiştir. Daha sonra bu kelime *softa*, *sûhtegân* veya *softa tâifesi* şeklinde de kullanılmıştır. Bu kavramın XVI. yüzyılda kullanılmaya başlandığı ve Osmanlı'nın sonuna kadar da kullanımının devam ettiği belirtilmektedir.<sup>[10]</sup> Sûhte, günümüzde ilkokula tekabül eden Sıbyan Mektebi'ni bitiren ve on iki-on beş yaşlarında Hâşiye-i Tecrîd medreselerine girerek medresedeki öğrenimine başlayan öğrencileri ifade etmektedir. Sûhteler, bu medrese seviyesinde “mukaddimât-ı ulûm veya mebânî-i ulûm” adı verilen arapça sarf, nahiv, mantık ve âdâbü'l-bahs gibi dersleri tamamladıktan sonra müderristen *temessük* adı verilen başarı belgesi alarak bir üst medreseye devam ederlerdi. Bundan sonra sırasıyla miftah, kırklı ve ellili (hariç ve dahil) medreselerdeki öğrenimlerini yaklaşık üç yılda tamamlayarak Sahn-ı Semân medresesine girerek Dânişmend olurlardı.<sup>[11]</sup>

Unan'ın belirttiğine göre<sup>[12]</sup>, Fâtih Sultan Mehmed'in inşa ettirdiği Sahn-ı Semân medreselerine öğrenci yetiştiren sekiz tetimme medresesinin öğ-

[7] Baltacı, XV. ve XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri, 33; Mehmet Ali Ünal, Osmanlı Müesseseler Tarihi (Isparta: Kardelen Kitabevi, 1998), 105-106.

[8] Ahmet Ulusoy, Kuruluşundan 17. Yüzyıla Kadar Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007), 63.

[9] Baltacı, XV. ve XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri, 33; Ünal, Osmanlı Müesseseler Tarihi, 105-106.

[10] Mustafa Aklan, “Softa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 37: 342; İzgi, Osmanlı Medreselerinde İlim (Riyazi İlimler 1), 51.

[11] Aklan, “Softa”, 37: 342; İzgi, Osmanlı Medreselerinde İlim (Riyazi İlimler 1), 51.

[12] Fahri Unan, Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi (Ankara: TTK, 2003), 66.

rencilerine de sūhte adı verilmekte olup, bu tetimmelere aynı zamanda “mūsile-i sahn” da denilmektedir. Osmanlı’da Sahn medreselerinin yüksek dereceli medreseler olarak kabul edildiği düşünüldüğünden, Mūsile-i Sahn medreseleri, “sahna ulaştırıcı” anlamında sūhtelerin öğrenim gördükleri orta dereceli en yaygın medreseler olarak değerlendirilmektedir. Sūhteler, medreselerin fiziki imkanları doğrultusunda iki veya daha fazla gruplarla hücrelerde kalırlar, yemeklerini ise imaretten yerlerdi. Aynı zamanda bu öğrencilerin her birisine ihtiyaçlarını karşılamak üzere aylık tahsisat verilir, dānişmend olduklarında ise oda sahibi olurlardı.<sup>[13]</sup>

XVI. asrın ikinci yarısından sonra medrese sisteminde giderek bazı bozulmalar meydana gelmiştir. Medreselerde yüksek dereceli ulema çocuklarına çeşitli imtiyazların tanınması, ilmiye teşkilatında yükselmek için rüşvet, iltimas gibi yollara tevessül edilmesi, medrese programlarından akli ve riyazi ilimlerin kaldırılması, kapasitesinden daha fazla öğrenci kabul edilmesi bu bozulmanın gerekçeleri arasında zikredilmektedir. Medreselerin bozulmasında sosyal ve ekonomik sebeplerin de etkili olduğu belirtilmektedir. Bütün bu yaşananlar medrese öğrencileri arasında olumsuz etkiler oluşturmuş ve bazı sūhteler çeteler kurmak suretiyle toplumda ciddi rahatsızlıklara sebep olmuşlardır. “Softa Şekâveti” olarak ifade edilen bu durumu düzeltmek için bir dizi ferman ve nizamname hazırlanmış ve çeşitli ıslah ve tedbirlere başvurulmuştur. Bununla birlikte XVI. Yüzyıldan sonra da zaman zaman softaların çeşitli siyasi ve toplumsal olayların içine girdikleri görülmüştür. Osmanlı’nın son yüzyılında yapılan reformlara direnmeleri dolayısıyla bunlar hakkında “ham softa” terimi kullanılmaya başlanmıştır.<sup>[14]</sup>

## 1.2. Dānişmend

Osmanlı medreselerinde öğrencileri ifade etmek için kullanılan bir diğer kavram Farsça kökenli “bilgili, ilim sahibi” anlamına gelen “Dānişmend” tir.<sup>[15]</sup> Yukarıda da ifade edildiği gibi, medrese öğrencilerini ifade etmek için farklı isimlendirmeler kullanılmış ve bunlarla farklı seviyedeki öğrenciler kastedilmiştir. Medrese vakfiyeleri ve Osmanlı medreseleri hakkında bilgi veren kaynaklar incelendiğinde genel olarak Sıbyan mekteplerinde okuyan öğrenciler için daha çok talebe, başlangıç veya orta

[13] Baltacı, XV. ve XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri, 33; Aklan, “Softa”, 37: 343; İzgi, Osmanlı Medreselerinde İlim (Riyazi İlimler 1), 51.

[14] Aklan, “Softa”, 37: 343; İzgi, Osmanlı Medreselerinde İlim (Riyazi İlimler 1), 52.

[15] Mehmet İpşirli, “Dānişmend”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 8: 464; Mehmet Kanar, Farsça-Türkçe Sözlük (İstanbul: Say Yayıncılık, 2013), 691.

düzeydeki medrese öğrencilerine sùhte, yüksek seviyedeki medreselerin öğrencilerine ise dânişmend denildiği anlaşılmaktadır.<sup>[16]</sup>

İpşirli'nin aktardığına göre<sup>[17]</sup> başta Sahn-ı Semân ve Süleymaniye medreseleri olmak üzere büyük medreselerde öğrenim görmekte olup icazet alma seviyesine gelmiş öğrencilere dânişmend denilmektedir. Bu öğrencilerin medreselerde müstakil oda sahibi oldukları ve mali açıdan durumu iyi olanların hizmetlerini görmek için yanlarına çömez alma yetkilerinin bulunduğu belirtilmektedir. Buna göre medrese sistemi içinde eğitim öğretim kadrosu içinde müderris ve muîd'den sonra en yüksek düzeydeki kişiler dânişmendlerdir.<sup>[18]</sup>

Dânişmendlerin medreselerdeki durumları, ilgili medresenin vakfiyesinde belirtilmiştir. Örneğin; Sahn-ı Semân ve Süleymaniye medreselerinin her birinde on beş dânişmend bulunacağı ve bunlara günlük ikişer akçe yevmiye ile imaretten ekmek ve çorba verileceği ilgili medreselerin vakfiyelerinde belirtilmektedir. Dânişmendlere ayrıca ortaöğretim düzeyindeki öğrencilere ders verme yetkisi tanınarak öğretim becerilerini geliştirmelerine fırsat sunulmuştur.<sup>[19]</sup> Medreselerde salı ve cuma günleri öğrenciler için tatil günleri olarak belirlenmiştir.<sup>[20]</sup>

Osmanlı medrese sistemi içinde öğrencilerin belirli bir hiyerarşi içerisinde alt seviyedeki bir medreseden başlayıp üst derecedeki bir medreseye doğru ilerlemesi bir usûl olarak belirlenmiş olmakla birlikte kimi zaman bazı sorunlar baş göstermiş ve bu sorunları gidermek için çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. İpşirli<sup>[21]</sup>, bu konudaki problemlerin icazet öncesi ve sonrası olmak üzere iki şekilde gerçekleştiğini belirtmektedir. Bu problemlerden birincisi, dânişmentlikte icazet seviyesine gelmek için henüz tam olarak yetişmemiş bazı öğrencilerin himaye veya rüşvet yoluyla, ya da ulema çocuklarının aileden gelen imtiyazlarla yükselmeye çalışmaları, hamisi bulunmayan diğer talebeleri olumsuz etkilemiş ve bu konuda resmi makamlara şikayetlerde bulunmuşlardır. Bu olumsuz durum karşısında belirli dönemlerde fermanlar yayınlanarak öğrencilerin bir medreseden başka bir medreseye geçişlerinde yeni bazı yöntemler denenmiştir. Bu yeni duruma göre bir öğrenci alt seviyedeki bir medresede üç yıl kesintisiz öğrenim görmedikçe dânişmendliğe kabul edilmeyecektir. Dânişmendlerle ilgili bir diğer problem ise icazet sonrası müderrisliğe geçiş ile ilgilidir. İcazet alan

[16] Cahid Baltacı, "Medrese ve Elemanları". *Diyanet Dergisi* 16/3 (Mayıs Haziran 1977), 139.

[17] İpşirli, "Dânişmend", 8: 464.

[18] İsmet Kayaoglu, "Osmanlı Eğitim Vakıfları". *Milli Kültür* 49 (Temmuz 1985): 18.

[19] İpşirli, "Dânişmend", 8: 464.

[20] İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim (Riyazi İlimler 1)*, 54.

[21] İpşirli, "Dânişmend", 8: 464, 465.



dânişmendlerin en önemli gündemleri, müderrisliğe atanabilmek için bir müderrisin kontenjanından “mülâzım” olma arzularıdır. XVI. yüzyıldan itibaren medrese mezunu dânişmendlerin sayısının artması ve ulema çocuklarına liyakat sahibi olmadıkları halde öncelik tanınması huzursuzluklara sebep olmuştur. Bu doğrultuda Kanuni döneminde Ebussuud Efendi tarafından bir düzenleme yapılmış ve bir usûl getirilmiştir. Müderrisliğe geçişte bir uygulama modeli olarak mülâzemet sisteminin bazı detayları aşağıda ele alınmıştır.

### 1.3. Mülâzemet Sistemi ve Mülâzım

Mülâzemet kavramı medresedeki eğitimini tamamlayarak icazet alıp mezun öğrencilerin müderrislik ve kadılık yapabilmek için sıra beklemelelerini, bu süreçte mesleki tecrübe kazanmalarını ve belirli kontenjanlardan yararlanarak göreve başlamalarını ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Osmanlı topraklarının genişlemesine paralel olarak medrese sayılarının artması ve müderris ihtiyacının oluşması mülâzemet sisteminin kurgulanmasında etkili olmuştur. Özellikle medrese mezunlarının sayısının artması birikmelere yol açmış, bunların atanması için bekleme zorunluluğu oluşmuştur. Bu kapsamda medreseden mezun olan dânişmendlerin adaletli bir şekilde göreve başlamalarını sağlamak üzere mülâzemet sistemi geliştirilmiştir.<sup>[22]</sup>

Osmanlı medrese sisteminde mülâzemet usulü önemli bir uygulamadır. Kanuni döneminden önce de var olan ancak herhangi bir kurala bağlı olmayan mülâzemet sistemi, bu dönemde belirli bir usûle kavuşturulmaya çalışılmıştır.<sup>[23]</sup> Bir medrese öğrencisi, Hâşiye-i Tecrîd medreselerinden başlayarak çeşitli hocalardan ders alarak Hariç ve Dahil medreselerinde de ders gördükten sonra Sahn-ı Semân veya Süleymaniye medreselerine devam eder. Buradaki eğitimini de ikmal ettikten sonra kendisine müderrislik yapabileceğine dair icazet yani bir nevi diploma verilir.<sup>[24]</sup> Bu şekilde eğitimini tamamlayarak icazet alan bir müderris veya kadı adayı olan dânişmend, eğer Anadolu’da müderris veya kadı olmak istiyorsa Anadolu kazaskerlerinin, Rumeli’de kadı veya müderris olmak istiyorsa Rumeli kazaskerinin belirli günlerdeki meclislerine devam edip, “Matlab” ya da “Ruzname-i (Ruznamçe-i) Hümayûn” denilen mülâzemet defterine adını yazdırır ve sırasını beklerdi. Müderrislik veya kadılık için gerekli olan bu bekleme süresi

[22] Mehmet İpşirli, “Mülâzemet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 31: 537.

[23] Fahri Unan, “Osmanlılar’da Medrese Eğitimi”, *Yeni Türkiye* 5 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 153.

[24] Uzunçarşılı, *Osmanlı İlmiye Teşkilâtı*, 45.



“nevbet/nöbet” olarak ifade edilmiştir.<sup>[25]</sup> İşte sıraya girip görev bekleyen bu dânişmendlere “mülazım” denilmiştir. Bir kişinin mülazım olması, o kişinin görev alabilmesi için gerekli liyakata sahip olduğu anlamına gelmektedir. Makdisi’nin<sup>[26]</sup> ifadesiyle bir kişinin bir müderrisin mülazımı olması, “müderris adayı” olduğunu göstermektedir. Makdisi, ayrıca Osmanlı sisteminde mülâzemet’in hiyerarşik sıralamada muîd kadrosundan sonra, müderris kadrosundan hemen önce geldiğini ifade etmektedir.

Baltacı<sup>[27]</sup>, atama bekleyen mülazımların bu bekleme sürecini nasıl geçirdikleri konusunda net bir bilgi vermenin zor olduğunu belirtmekle birlikte kadı olmak isteyenlerin bir kadının, müderris olmak isteyenlerin ise bir müderrisin yanında bu süreyi doldurduklarını ifade etmektedir. Günümüz terminolojisiyle bir nevi staj devresi kabul edilebilecek bu bekleme süresinin yaklaşık iki veya üç yıl kadar sürdüğü belirtilmektedir. Mülazımların bu süre zarfında bir ücret alıp almadığı konusunda ise farklı tespitler olduğuna işaret eden Baltacı, ücret almadıklarını belirten görüşler yanında bu süre içinde günlük on akçe aldıklarını ileri sürenlerin olduğunu söylemektedir. Vakfiyelerde ve ilgili kaynaklarda mülazımlar için bir ücret takdir edildiğine rastlanmadığı, dolayısı ile mülazımların vakıflardan maaş almadıkları, eğer alıyorlarsa da bunun devlet hazinesinden ödenmiş alabileceği üzerinde durulmaktadır.

Medreseden mezun olup bir göreve ilk tayin arasındaki bu bekleme sürecine mülâzemet denildiği gibi ayrıca iki görev arasında geçen süre için de bu ifade kullanılmıştır. Osmanlı’da ilmiye, seyfiye ve kalemiye olarak ifade edilen idari ve bürokratik görevler belirli süreler için verilir, bu süreyi dolduranlar mâzul sayılır ve yeni bir görev için İstanbul’a gelerek bir iki yıl veya daha uzun bir süre beklerdi. Bu şekilde ilmiye sınıfındaki bir kişi meslek hayatında birkaç defa mülâzemet dönemi geçirirdi. Bu süreler zarfında kazasker divanında yardımcı görevler alır, bilgi ve tecrübesini arttırırdı. Bunlara başta vakıflar olmak üzere çeşitli kaynaklardan mali destek sağlanırdı.<sup>[28]</sup>

Ebussuud Efendi’nin Rumeli kazaskerliği yaptığı döneme kadar düzenli bir mülâzemet defteri tutulmadığı için, bir yolunu bulup sıra beklemeden müderrisliğe geçenler olmuş ve bu durum şikayetlere neden olmuştur. Bunun üzerine Sultan Süleyman, Ebussuud Efendi’den bu sorunları

[25] İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim (Riyazi İlimler 1)*, 57; Uzunçarşılı, *Osmanlı İlmîye Teşkilâtı*, 45; İpşirli, “Mülâzemet”, 31: 537; Unan, “Osmanlılar’da Medrese Eğitimi”, 153; Fahri “Unan, *Klasik Osmanlı Medreselerinde Eğitim Üzerine Bibliyografya*”, *Divân İlmi Araştırmalar* 18 (2005/1): 89-95.

[26] Makdisi, *Ortaçağ’da Yüksek Öğretim İslam Dünyası ve Hristiyan Batı*, 283.

[27] Baltacı, *XV. ve XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, 34.

[28] İpşirli, “Mülâzemet”, 31: 537.

gidermesini istemiştir. Mülâzemet sistemine yönelik yapılan düzenleme ile makamına göre ulemanın ne kadar mülâzım verecekleri tespit edilmiş ve yedi senede bir mülâzemet usulü kanunlaştırılmıştır. Mülâzemet sisteminin rutin işleyişi dışında padişah cüluslarında, padişahın ilk seferinde, zafer kazandığında, ayrıca şehzade doğumlarında ulemaya yetişmiş öğrencilerini mülâzım vermek üzere belirli kontenjanlar tanınmıştır.<sup>[29]</sup> Kaynaklardan anlaşıldığına göre her müderris mülâzemet verememekte, Ellili ve üzerindeki müderrisler mülâzemet verebilmektedirler. Bununla birlikte meşhur bazı alimlerin, emekli olduktan sonra da mülâzemet verdikleri görülmektedir.<sup>[30]</sup> Mezun verecek öğrencileri olmayan müderrislerin tanınmış alimlerin dânişmendlerini alıp onları mülâzım verdiklerine, bazı açığöz öğrencilerin kendi hocalarının iznini almadan özellikle padişah hocalarının mülâzımı olmak için onların yanına gittiklerine dair kayıtlar da bulunmaktadır.<sup>[31]</sup>

Mülâzım verme kontenjanlarının nasıl dağılım gösterdiği konusuna baktığımızda tarihsel süreç içerisinde bazı değişiklikler yapıldığı, dönemsel olarak mülâzım verme hakkı tanınan ulema ve kadıların kontenjanlarında farklılıklar bulunduğu anlaşılmaktadır.<sup>[32]</sup> Kimi zaman padişahların kendileri tarafından mülâzemet kanununa aykırı olarak bazı kişilerin mülâzemet defterine kaydettirildiğine dair örnekler de bulunmaktadır. Örneğin; Kanuni Sultan Süleyman, kendisine güzel kasideler takdim eden ve beğenisini kazanan Şair Bâkî'nin sıra beklemeden mülâzemet defterine kaydedilmesini ve müderrisliğe atanmasını istemiş, Rumeli kazaskeri Hamid Efendi itiraz etmişse de bu atama gerçekleşmiştir.<sup>[33]</sup>

Osmanlı medrese geleneğinde mülâzemet sisteminin geliştirilerek farklı usullerle uygulandığı görülmektedir. Nöbet yoluyla mülâzemet, teşrif yoluyla mülâzemet, ölüm sebebiyle mülâzemet, muîdlikten mülâzemet, müstakil arz ile mülâzemet, tezkire görevinden mülâzemet, fetva emanetinden mülâzemet gibi farklı usullerle mülâzemet sistemi işletilmiştir. Bu mülâzemet uygulamaların her birinin detayları bu çalışmanın sınırlarını zorlayacağı için sadece isimlerinin verilmesiyle iktifa edilmiştir.<sup>[34]</sup>

[29] (Uzunçarşılı, *Osmanlı İlimiye Teşkilâtı*, 45; İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim (Riyazi İlimler 1)*, 57; İpşirli, "Mülâzemet", 31: 537.

[30] Baltacı, "Medrese ve Elemanları", 141.

[31] İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim (Riyazi İlimler 1)*, 58.

[32] Uzunçarşılı, *Osmanlı İlimiye Teşkilâtı*, 46; Unan, "Klasik Osmanlı Medreselerinde Eğitim Üzerine Bibliyografya".

[33] Uzunçarşılı, *Osmanlı İlimiye Teşkilâtı*, 46.

[34] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İpşirli, "Mülâzemet", 31: 538; Ercan Alan, "Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mülâzemet Sistemi", *Osmanlı Araştırmaları* 49 (2017); Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)* (Ankara:

Osmanlı medrese geleneğinde mülâzemet sistemi ile mezun öğrencilerin müderris veya kadı olarak bir göreve atanması belirli kurallara bağlanmaya çalışılmış olmakla birlikte süreç içinde birçok usûlsüzlükler yapıldığı anlaşılmaktadır. Sistemin işleyişini bozan bu uygulamalara bakıldığında; ulema çocuklarının imtiyazlı bir şekilde mülâzemet alınması, meslek dışında sarayda hocalık yapan veya askeri zümre mensuplarına mülâzemet verilmesi, yeniçeri ağası, vezir, defterdar gibi bazı yetkililerin tavassutu ile ehil olmayanların mülâzemet kabulü, kazaskerlerin çeşitli vesilelerle usûlsüz mülâzemet uygulamaları bunlar arasında sayılmaktadır.<sup>[35]</sup> Mülâzemet sistemindeki bu bozukluğa o dönemdeki bazı ulemanın da yazdıkları risalelerde ciddi eleştiriler getirdikleri görülmektedir.<sup>[36]</sup> XVIII. yüzyılda mülâzemet sistemi yeniden gözden geçirilerek düzenlenmiş, mülâzemet vermesi öngörülen kişilerin kontenjanlarına sınırlamalar getirilmiştir.<sup>[37]</sup> Bu yüzyılın sonlarına doğru medrese mezunlarının mülâzemet sınavlarına girdikleri ve başarılı olanların mülâzemet aldıklarına dair kayıtlar da bulunmaktadır. Mülâzemet sistemi, tarihsel süreç içinde çeşitli değişikliklerle devam etmiş, Tanzimat döneminde memuriyet sisteminin değişmesiyle ortadan kalkmıştır.<sup>[38]</sup> Tanzimattan sonra eğitim sistemine dahil edilen diğer eğitim kurumlarından sonra medrese mezunlarının osmanlı devlet sistemi içindeki istihdam alanları yapılan düzenlemelerle daraltılmış, daha çok din hizmetleri alanındaki görevlerle sınırlı kalmıştır.<sup>[39]</sup>

Mülâzemet sistemi ile ilgili tarihsel süreç içinde gerçekleşen hadiseler göstermektedir ki, bu uygulama ile medrese mezunlarının istihdam edilmesine bir düzen getirilmesi amaçlanmıştır. Her ne kadar sistemin işleyişi için çeşitli ilkeler ve kurallar belirlenmiş olsa da bunların hiç değişmeden uygulandığını söylemek mümkün değildir. Zaman zaman çeşitli gerekçelerle bu ilke ve kuralların uygulanmadığı görülmektedir.<sup>[40]</sup>

#### 1.4. Muîd

Osmanlı medrese geleneğinde öğretim kadrosu içinde yer alan en

TTK, 2014); Esra Evsen, *Osmanlı İlmîye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi (18. yüzyıl Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009).

Baltacı, XV. ve XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri, 34-35.

[35] İpşirli, "Mülâzemet", 31: 538; Uzunçarşılı, *Osmanlı İlmîye Teşkilâtı*, 48-53.

[36] Bu konuda bkz. Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, haz. Yılmaz Kurt (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011).

[37] İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim (Riyazi İlimler 1)*, 36; İpşirli, "Mülâzemet", 31: 538.

[38] İpşirli, "Mülâzemet", 31: 538.

[39] Yaşar Sarıkaya, "II. Meşrutiyet ve Medreseler: Geleneksel Bir Kurumun Modernleşme Sürecinde Var Olma Mücadelesi", *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 13/ 25 (2008/2): 47.

[40] Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 209-212.

önemli kadrolardan birisi de Muîd'tir. Bu kadroyu ifade etmek için "tekrar etme" anlamında *iâde* kelimesi kullanılmıştır. Muîd'in görevi, medreselerde müderrisin verdiği dersi tekrar etmek ve öğrenciler tarafından daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktır. Muîd, eser yazabilecek bilgi ve yeteneğe sahip ihtisas seviyesindeki bir öğrenci olabileceği gibi, eğitimini tamamlamış ve henüz müderrisliğe atanmamış ancak bir medresede müderrise yardımcı olan öğretim elemanını ifade etmektedir. Muîdler, müderrisin bilgisi ve kontrolü dahilinde öğretim faaliyetine birinci derecede katkı sunmaktadırlar.<sup>[41]</sup> En kabiliyetli ve çalışkan öğrenciler arasından seçilen muîdler, dersi müzakere edip tekrar ettikleri gibi aynı zamanda öğrencilerin disiplin işleri ile de meşgul olmuşlardır.<sup>[42]</sup> Osmanlı medreselerinde Sahn-ı Semân muîdlerinin bu görevlerine ilave olarak Tetimme Medreseleri'nde öğrencilere ders verdikleri de görülmektedir.<sup>[43]</sup>

Muîd'lik mesleğinin medreselerin kurulması ile özellikle de Nizamiye medreselerinin kurulmasıyla ortaya çıktığı düşünülmekle birlikte, İslam eğitim geleneğinde bu görevin medreselerden önce de var olduğu kabul edilmektedir. Makdisi<sup>[44]</sup>, bu görevin ilmin öğretildiği kurumlara değil, İslam ilim geleneğinde özellikle fıkıh ilmine ait olduğunu belirtmektedir. Bu fikrini desteklemek için farklı ulemanın yetişme süreçlerine dair örnekler vererek onların müderris olmadan önce bir alimin muîdliğini yaptıklarını aktarmaktadır. Ebu't-Tayyib et-Taberî'nin fıkıh öğrencisi olan Ebu İshak eş-Şirâzî'nin, Nizamiye Medresesi kurulmadan çok önce, Taberî Mescidi'nde onun muîdliğini yaptığına dair verdiği bilgi bu bağlamda zikredilebilir. Sakkar<sup>[45]</sup> ise, muîdlikle ilgili geleneğin kaynağının Hz. Peygamber dönemine kadar götürüldüğüne dikkat çekmektedir. Buna örnek olarak da Hz. Peygamber ders halkasından kalktıktan sonra ashaptan bazılarının Abdullah b. Revaha'nın etrafında toplanarak Resulullah'ın öğrettiği şekilde birlikte değerlendirme yaptıkları, Abdullah b. Revaha'nın da onlarla dini konuları müzakere ettiği rivayeti örnek gösterilmektedir.

İslam eğitim geleneği içinde medreselerde her hocanın bir veya iki muîdinin olduğuna, hatta bazı medreselerde (Müstansırıyye Medresesi) dört

[41] Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim İslam Dünyası ve Hristiyan Batı*, 284; Baltacı, XV. ve XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri, 33; Sami es-Sakkâr, "Muîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 31: 86; Mefail Hızlı, "Osmanlı Klasik Döneminde Medrese". *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 11: 430.

[42] Baltacı, XV. ve XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri, 33; Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1984), 34; İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim (Riyazi İlimler 1)*, 49; es-Sakkâr, "Muîd", 31: 86.

[43] Ünal, *Osmanlı Müesseseler Tarihi*, 105.

[44] Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim İslam Dünyası ve Hristiyan Batı*, 285.

[45] es-Sakkâr, "Muîd", 31: 86.

mezhep müderrisinden her birinin dörder muîdi bulunduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır.<sup>[46]</sup> Osmanlı öncesi medrese geleneğinde olduğu gibi Osmanlı medreselerinde de muîd önemli bir yere sahiptir. Vakfiyelerden anlaşıldığına göre Osmanlı medreselerinde her medresede genelde bir muîd bulunmaktadır. Fatih'in yaptırdığı Sahn-ı Semân medreselerinin her birinde birer muîd olacağı, bu muîdlerin kabiliyetli öğrenciler arasından seçileceği ve bunlara günlük 5 akçe verileceği kaydedilmektedir.<sup>[47]</sup> Buradan muîdlerin maaşlı görevliler oldukları, müderrisin aldığı ücretle kıyaslandığında ondan çok düşük bir gelir elde ettikleri anlaşılmaktadır. Örneğin; Sahn-ı Semân medresesinde bir müderris elli akçe alırken, muîde beş akçe verilmektedir. Bu, yaklaşık on katı ücret anlamına gelmektedir.<sup>[48]</sup> Medrese mensubu muîdlerin, dânişmendler gibi günlük ücret dışında imaretten yiyecek ihtiyalarının karşılandığı da görülmektedir.

Baltacı'nın<sup>[49]</sup> aktardığına göre muîdler de müderrisler gibi tayin edilmekte ve Ellili medreselerden aşağı seviyedeki medreselerde de bulunmaktadır. Dânişmendler arasından muîd olabilecek evsafıta bulunanların seçiminin ise, müderrisler tarafından yapıldığı düşünülmektedir. Muîdlerin kaç sene muîdlik yaptıkları kesin olarak bilinmemekle birlikte, en az iki sene muîdlik yaptıkları ileri sürülmektedir. İlmi açıdan müderrislerle aynı seviyede olduğu ifade edilen muîdlerin, çoğu zaman, boş bir kadro bulup bir medreseye atanamadıkları için bu görevi devam ettirdikleri belirtilmektedir.

### 1.5. Müderris

Müderris kavramı, medreselerin ortaya çıktığı X. yüzyıldan itibaren görülmekle birlikte XI. yüzyılda Nizamiye medreselerinin kurulmasından sonra burada ders veren en yüksek rütbeli ilim adamı için kullanılmaya başlanarak bir nevi resmi bir mahiyet kazanmıştır.<sup>[50]</sup> Selçuklu medrese mirasının devamı niteliğindeki Osmanlı medreselerinde de müderrislerin eğitim-öğretim faaliyetlerinde merkezi bir konuma sahip oldukları görülmektedir. Osmanlı ilmiye teşkilatında kadılık ve müftülükle birlikte oluşan üç temel görevden biri olan müderrislik, medreselerde çeşitli dersler veren hocaları nitelemektedir.<sup>[51]</sup>

[46] es-Sakkâr, "Muîd", 31: 86-87.

[47] İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim (Riyazi İlimler 1)*; es-Sakkâr, "Muîd", 31: 87.

[48] Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, 36; Kayaoğlu, "Osmanlı Eğitim Vakıfları", 16.

[49] Baltacı, *XV. ve XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, 33.

[50] Nebi Bozkurt, "Müderris", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 31: 467.

[51] Mehmet İpşirli, "Müderris", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye



Müderres, klasik İslam medrese geleneğinde olduğu gibi Osmanlı medreselerinde de eğitimin temelini teşkil etmektedir. Kurumsal olarak medreseden ziyade müderres daha ön planda tutulmuştur. Müderresin bu merkezi konumu, İslam dünyasında oluşan geleneğin Osmanlı'ya da yansıdığını göstermektedir. Müderresin bu önemine en iyi örnek icazetnamelerde medrese adının değil müderreslerin ve onlardan okunan derslerin ve kitapların isimlerinin zikredilmesidir. Müderreslik bir ulema mesleği olduğu için zamanla hiyerarşik bir kademelenmeyi de sağlamış ve XVI. yüzyıl ortalarından itibaren gelişen yapısıyla ilmiye teşkilatındaki yerini almıştır.<sup>[52]</sup>

Osmanlı medreselerinde bir kişinin müderres olabilmesi için ne tür süreçleri takip etmesi gerektiğine dair yukarıda bazı detaylara yer verilmişti. Konu bütünlüğü açısından bu başlık altında müderresliğe ulaşma süreçleri, atamaların nasıl yapıldığı, ne kadar ücret alındığı gibi bazı diğer detaylara yer verilecektir. Osmanlı medreselerinde müderres olmanın yolu, daha önce de belirtildiği üzere bir öğrencinin Hâşiye-i Tecrîd medreselerinden başlayıp çeşitli hocalardan ders görerek Sahn-ı Semân veya Süleymaniye medreselerinden birisini tamamlayıp icazet almasından geçmektedir.<sup>[53]</sup> Medreseden mezun olan öğrenciye verilen icazetname, bir nevi mezuniyet diploması olarak kabul edilebilir. Bu icazetname, kişinin belirli alanlarda eğitim verebilme kabiliyet ve yeterliliğine sahip olduğu anlamına gelmektedir.<sup>[54]</sup> Osmanlı medreselerinde müderreslerin büyük oranda ders verme işiyle meşgul oldukları bilinmektedir. Ancak müderresliğe ilave olarak vakıf nazırlığı, toplanan gelirlerin tasarrufu yetkisi, medrese binalarına yapılacak herhangi bir tamirat işlemini yürütme gibi çeşitli görevler de üstlenmişlerdir.<sup>[55]</sup>

Müderreslerin göreve atanma süreçleri kazaskerlik bünyesindeki "Rûznâmçe kalemi" olarak bilinen bürolar tarafından yapılmaktadır. Bu bürolar, kadı ve müderreslerin ilgili kadrolara tayin, terfi, azil, yer değiştirme, kadro durumu, kadroların bulunduğu yerler, kadroların dereceleri, kadı ve müderreslerin maaş bilgileri ve cihet hizmetini; ayrıca imam, müezzin ve vaiz gibi cami görevlilerinin tevcih işlemlerini yerine getirmektedir. Kadı, müderres ve müftü atamalarına ait kayıtlar, Osmanlı kaza ve medrese sisteminin anlaşılması açısından çok önemli belgeler olan Rûznâmçe defterlerinde

Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 31: 468.

[52] İpşirli, "Müderres", 31: 468.

[53] Uzunçarşılı, *Osmanlı İlmiye Teşkilâtı*, 45; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 5 (İstanbul, 1993), 175.

[54] Yasin Yılmaz, "Osmanlı Örgün Eğitiminde Ve Süleymaniye Medreselerinde Müderresler", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/ 14 (2005): 97.

[55] Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1984), 25.

bulunmaktadır.<sup>[56]</sup> Ruznamçe defterlerinde mülazımların isimleri, eşkalleri ve mülazım olma vesileleri gibi çeşitli bilgilere verilmiş, bu defterlerin kaybolması halinde ise şahit gösterilerek kayıtlar yenilenmiştir.<sup>[57]</sup>

Bir kişinin müderris olabilmesi için öncelikle icazet alıp bir müderris tarafından gerek eğitim gerekse yargı alanındaki görevler için mülazım olması, yani bir nevi aday gösterilmesi ve kefil olunması gerekmektedir. Mülâzemet sistemi ile ilgili daha önce bilgi verildiği için bu sürecin nasıl işlediği üzerinde ayrıca durulmayacaktır. Ancak bir kişinin ilmiyedeki bir görev için aday gösterilmesi ve ona kefil olunmasının atamalarda objektiflik açısından tartışmalara da sebep olduğu dile getirilmektedir. Osmanlı ilmiye teşkilatı ile ilgili arşiv belgelerinde ve ilgili kaynaklarda bu konuda her zaman objektiflik sağlanamadığına dair çeşitli örnekler bulunmaktadır.

Müderris adayı olan mülazımların, boş olan kadrolara tek tek veya toplu bir şekilde hazırlanan bir kararname ile atamaları yapılmaktadır. Bu kararname ile müderrisler, aşağıdan yukarıya Osmanlı medrese sisteminin sıralanışına göre ilerleyebilmişlerdir. Bir müderris adayı kendi sırası geldiğinde en aşağı derecedeki Hâşiye-i Tecrîd medresesi müderrisliklerinden birine tayin edilir, yirmi-yirmi beş akçe günlük ücret alırlardı. Müderris olarak atanan kişi, sırasıyla bir derece yüksek olan Miftah medreselerinden (otuz-otuz beş akçe) birisine, daha sonra Kırkl, Hariç Elli medreselelerine (Anadolu'da beylik kurmuş olan hükümdarların veya onların kız ve ailelerinin yaptırmış oldukları medreseler) yükselirdi. Hariç Elliden sonra Musile-i Sahn olarak da bilinen Dahil Elli (şehzadelerin, şehzade validelelerinin, padişah kızlarının ve padişahların yaptırdıkları medreseler) müderrisliğine, kabiliyetli olanlar buradan sonra Sahn-ı Semân medreselerinden birisine terfi ederlerdi ki günümüzdeki terminoloji ile bu bir nevi profesörlük kadrosu olarak değerlendirilebilir.<sup>[58]</sup> Fatih döneminden sonra medrese derecelerinde bazı değişiklikler yapılmış ve Süleymaniye medreseleri dönemin en önemli medreseleri haline gelmiştir. Kısacası bir müderris "devri medaris" yani medreseleri hiyerarşik bir düzen içinde dolaşarak ilk rütbeden son rütbeye kadar ilmiye yolunu yirmi beş-otuz yılda tamamlar ve buna da "kat'ı merâtib" denilir.<sup>[59]</sup>

İlk dönemlerde bütün müderrislerin tayinleri kazaskerlerin padişaha arz etmeleriyle yapılırken, XVI. yüzyıl ortalarından itibaren Hâşiye-i Tecrîd, Miftah ve Kırkl medreselerin müderrisliklerinin kazaskerler, daha

[56] İsmail Gündoğdu, "Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Rûznâmçe Defterleri ve Önemi", *Uluslar Arası İnsan Bilimleri Dergisi* 6/ 2 (2009): 698.

[57] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, 587; Baltacı, *XV. ve XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, 26.

[58] Uzunçarşılı, *Osmanlı İlmiye Teşkilâtı*, 55-56.

[59] İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim (Riyazi İlimler 1)*, 43-44.



yüksek derecedeki medrese müderrislerinin tayinlerinin ise şeyhülislamın sadrazama yazması, onun tarafından da padişaha arz edilip iradesinin alınması şeklinde gerçekleştirilmiştir.<sup>[60]</sup> Merkezden uzak Anadolu ve Rumeli'deki medreselerde yapılan atamalarda ise ilk adımın, kadıların flâmu ve arzı ile atıldığı görülmektedir. Bazen müderrislerin atamasında vakfın mütevellisinin de ilk adımı atma girişimleri olmuşsa da bölgenin kadısının onayından geçmeyen bu tarz girişimler genelde sonuca ulaşamamıştır.<sup>[61]</sup>

Müderrisliğe ilk atama dışında medreselerdeki boş kadrolara yapılacak atamalarda, aynı derecede birden fazla müderrisin talip olması halinde adaylar arasında sınav yapılması usulü dikkat çekmektedir. Bu sınav kapsamında müderrislere birer mesele verilerek hem değerlendirmeleri dinlenir hem de o mesele ile ilgili bir risale yazdırılırdı. Ardından bir heyet tarafından incelenen risalelerden sonra başarılı olan müderris boş olan medreseye tayin edilirdi. Müderrislerin sınavlarında kazaskerler de bulunur ve halkın huzurunda camilerin birisinde yapılır, yapılan sınavın zorluğu medresenin ve müderrislerin deccelerine uygun olarak hazırlanırdı.<sup>[62]</sup> Sınavda başarılı olamayanlar ise başka bir yerin açılmasını ve ikinci bir sınavı beklerlerdi.<sup>[63]</sup> Bu uygulama günümüzde adaylara çeşitli sınavlarda uygulanan yazılı ve sözlü mülakat sınavlarını çağrıştırmaktadır.

Medreselerin bir hiyerarşi içinde derecelendirilmesinden sonra müderrislere ödenecek ücretler konusunda belli standartlar oluşturulmuş olmakla birlikte zaman zaman belirlenen standartların dışına çıkıldığı da görülmektedir. Uzunçarşılı'nın<sup>[64]</sup> aktardığına göre ilk dönem Osmanlı medreselerinde ücretler konusunda belli bir standart yoktur. Örneğin; İznik'te inşa edilen ilk Osmanlı medresesinin müderrisine günlük otuz akçe belirlenmişken, Bursa'daki Sultan Medresesi müderrisine elli akçe, Üç Şerefeli Medrese müderrisine ise o zamana kadar hiçbir müderrise takdir edilmeyen günlük yüz akçe verilmiştir.

Bazı vakfiyelerde müderrislerin ve diğer görevlilerin maaşları ile ilgili net bir rakam belirtilmemiş, toplanacak gelir üzerinden ücretlerin belirlenmesi yoluna gidilmiştir. Örneğin; Orhan Gazi, İznik'te bulunan medresenin görevlilerine ödenecek ücretin toplanacak gelir doğrultusunda 1/6 oranında talebelere, kalanının da müderrise verilmesini istemiştir. Müderrislere günlük ücretleri dışında ayrıca senelik veya mevsimlik olmak üzere buğday, arpa, bal, yağ, üzüm, badem, baharat ve odun gibi çeşitli ürünler

[60] Uzunçarşılı, *Osmanlı İlmiye Teşkilâtı*, 59.

[61] Hasan Akgündüz, *Osmanlı Medrese Sistemi* (İstanbul, 1997), 466.

[62] Uzunçarşılı, *Osmanlı İlmiye Teşkilâtı*, 63-64.

[63] Baltacı, *XV. ve XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, 27.

[64] Uzunçarşılı, *Osmanlı İlmiye Teşkilâtı*, 3.

verildiği görülmektedir.<sup>[65]</sup> Müderrislerin ücret alma periyotlarında ise belgelerde özellikle şehirde üst düzeydeki medrese müderrislerine, önce günlük sonra da aylık maaşlar verildiği, daha sonra da yıllık rakamlar şeklinde belirlendiği görülmektedir.<sup>[66]</sup>

Müderrislere verilen ücretler konusunda medrese vakfiyesinde belirlenen şartların belirleyici olduğu ve günlük kaç akçe belirlenmişse o kadar ödeme yapılması genel bir usûl olarak benimsenmiş olmakla birlikte bazen medresenin düzeyinin yükseltilmesi yoluyla daha yüksek bir ücret verilmesi sağlanmıştır. Bu durumda arttırılan günlük ücret vakfın gelirlerinden karşılanmış, eğer vakıf geliri uygun değilse başka vakıfların artan gelirlerinden ya da devlet hazinesinden verilmiştir.<sup>[67]</sup>

Osmanlı medreselerinde müderrislerin aldıkları ücretler, aynı zamanda medresenin seviyesinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Müderrislere ödenen ücretler günlük yirmi akçeden başlayıp medresenin derecesine göre altmış veya daha üstü bir ücret şeklinde uygulanmıştır. Medreselerin isimlendirmelerinde de ödenen ücretlere atıfla yirmili, otuzlu, kırklı veya altmışlı gibi kavramlar kullanılmıştır. Bu ücretler medrese için derece belirtirken, müderris için de bulunduğu rütbeyi temsil etmektedir.<sup>[68]</sup> Osmanlı medreselerinde bir müderris, ilmiye sınıfı içinde benzer veya farklı kurumlarda birden fazla görev üstlenebilmektedir. Örneğin, bir müderris birden fazla medresede farklı dersler okutabilmekte veya büyük bir camide cuma vaizliği veya imamet görevinde bulunabilmektedir. Bu durumda her bir görevi için ayrı bir ücret de alabilmektedir.<sup>[69]</sup> Müderrislerin toplum içindeki saygın konumları nedeniyle asli görevleri dışında devlet tarafından zaman zaman tahkikat, teftiş, yargı, hakemlik, bilirkişilik gibi farklı bazı görevler de tevcih edilmiştir. Örneğin; tayini yapılmış ancak henüz görevine başlamamış bir kadının yerine, o gelinceye kadar naib sıfatıyla müderrislerin vekalet ettiğine dair kayıtlar bulunmaktadır.<sup>[70]</sup>

Müderrislerin bir medresedeki görev sürelerine bakıldığında iki ile yedi yıl arasında değişen sürelerde görev yaptıkları görülmektedir. En alt

[65] Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, 27-28; Mefail Hızlı, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Bursa Medreseleri ve Müderrislerine Yapılan Yıllık Ödemelere Dair Bir Belge", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1 (2011): 10.

[66] Hızlı, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Bursa Medreseleri ve Müderrislerine Yapılan Yıllık Ödemelere Dair Bir Belge", 10.

[67] Baltacı, *XV. ve XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, 28.

[68] İbrahim Memiş, "Osmanlı Medreselerinde İlim Geleneği ve Edirne Medreseleri", *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler Uluslararası Sempozyumu Kitabı 2* (Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013), 516.

[69] Ahmet Cihan, *Osmanlı'da Eğitim* (İstanbul: Akademik Kitaplar Yayınevi, 2014), 94.

[70] İpşirli, "Müderris", 31: 469.

seviyedeki bir medreseden başlayarak belli periyotlarla tayin ve azil süreçleri doğrultusunda en üst derecedeki bir medreseye kadar ulaşabilme imkanı oluşturulmuştur. Bu uygulama ile her müderrisin otuz yıllık meslek hayatı boyunca on beş yıl fiili görev, geri kalan on beş yılda ise nevbet yani bekleme süreci geçirdiği belirtilmektedir.<sup>[71]</sup> Müderrislerin çeşitli meşru sebepler doğrultusunda görevlerinden azledildikleri de görülmektedir. Şer'i bir özür olmadan görevi terketmek, amirlere karşı çirkin davranmak ve edebe aykırı söz söylemek, muîdlik ve mülazımlığı bir ticaret aracı haline getirip para karşılında satmak gibi gerekçelerle bazı müderrislerin görevlerinden azledildiklerine dair kaynaklarda birçok bilgi yer almaktadır.<sup>[72]</sup>

Osmanlı ilmiye sisteminde müderrislerin, Hâşiye-i Tecrid müderrisliğinden en üst düzeydeki müderrisliğe kadar kadılığa geçme imkanları da bulunmaktadır. Bu konuda müderrisin görev yaptığı medresenin derecesine göre hangi kadılıklara geçebileceğine dair bir usûl de oluşmuştur. Örneğin; günlük yirmi-otuz akçe alan bir müderris kaza (ilçe) kadılıklarına, elli akçe alan müderris yüz elli akçelik sancak kadılıklarına, Sahn müderrisleri ile Altmışlı müderrisler mevleviyet olarak da ifade edilen beş yüz akçeli Şam, Halep, Mısır gibi eyalet kadılıklarına tayin edilebilmektedir.<sup>[73]</sup> Altmış ile yüz akçelik müderrisler ise İstanbul kadılığı ile Anadolu ve Rumeli kazaskerliğine geçebilmekte ve oradan da şeyhülislamlığa yükselebilmektedirler.<sup>[74]</sup> Müderrislikten kadılığa geçiş, müderrislerin ilim yolunda ilerlemesinde önemli engellerden birisi olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Hariç ve Dahil müderrisleri istedikleri taktirde nişancılığa ve defterdarlığa da geçebilme imkanına sahiptir.<sup>[75]</sup>

Osmanlı medreselerinde müderrislerle ilgili uygulanan temel kaide ve kurallara aykırı olarak zaman zaman bazı işlemler yapıldığı bilinmektedir. Özellikle XVI. asır sonlarına doğru medreselerin eğitim kalitesi, öğrencilerin ve müderrislerin nitelik ve liyakatlarıyla ilgili bozulmalar baş göstermiş ve bu bozukluklar artarak devam etmiştir. Medreselerdeki bozulmalarla ilgili literatürde birçok sebep üzerinde durulmaktadır. Medreselerde akli ilimlerin terk edilerek bunların yerine tamamen nakli ilimlerin konulması, medreseler ile ilgili kanunlara aykırı olarak yapılan müdahaleler ve bir kısım ulema çocuklarına müderrislik rüusları verilmesi, öğrencilerin para ve rüşvet ile yeterli ilim tahsil etmeden müderris olmaları, gerçek anlamda yeterli bir eğitim alarak mülazım olanların ta-

[71] Yılmaz, "Osmanlı Örgün Eğitiminde ve Süleymaniye Medreselerinde Müderrisler", 99.

[72] Baltacı, *XV. ve XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, 31.

[73] Uzunçarşılı, *Osmanlı İlmiye Teşkilâtı*, 66.

[74] İpşirli, "Müderris", 31: 469.

[75] İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim (Riyazi İlimler 1)*, 45.

yin edilmemeleri, bazı padişahların saray mensupların tesirleriyle ehliyet ve kıdem şartını taşımayan bazı şahısları durumlarına uygun olmayan müderrislik ve kadılıklara tayin etmeleri bunlar arasında zikredilebilir. İlmiye sınıfının bu bozukluğu nedeniyle bazı padişahların medreseler ile ilgili liyakat ve ehliyete dayalı eski usüle tekrar geri dönülmesi ve bunların titizlikle uygulanmasına yönelik fermanları ise arzu edilen düzelmeyi gerçekleştirememiştir.<sup>[76]</sup>

Osmanlı döneminde özellikle medrese eğitimine yönelik yapılan düzenleme ve kanunlara bakıldığında daha çok ilgili personelin çalışma şartları, özlük hakları, kariyer süreçleri gibi hususlar üzerinde durulmuş, müderrislerin tayin, azil ve terfi gibi hususları merkezi düzenlemelerle bir standarda kavuşturulmaya çalışılmıştır. Ancak bu konudaki düzenleme ve tedbirler zaman içinde ihlal edilmiş ve arzu edilen sonuçlar tam olarak alınamamıştır.<sup>[77]</sup>

### Sonuç

İslam eğitim geleneğinin kurumsallaşmasında medreselerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Osmanlı dönemindeki medreseler, Türk-İslam eğitim mirasının bir devamı niteliğinde olup dönemin şartlarına ve ihtiyaçlarına göre şekillendirilmişlerdir. Medreseler, hem ilmiye sınıfına hem de devletin ihtiyaç duyduğu diğer alanlara insan kaynağı yetiştirerek önemli bir fonksiyon icra etmişlerdir. Osmanlı döneminde medreseler özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren hiyerarşik bir şekilde belli derecelere göre yapılandırılmıştır. Bu hiyerarşik yapı içinde öğrenciler, müderris yardımcıları ve müderrislerin konumları belirlenmiş ve bunlara ait iş ve işlemler kanunlarla düzen altına alınmaya çalışılmıştır. Osmanlı medreselerinde öğrencilikten başlayıp müderris oluncaya kadar geçen süreçte, kanun ve kaidelere uyulduğu dönemlerde eğitimin niteliği, müderrislerin likayat ve yetkinliği konularında önemli kazanımlar elde edilmiştir. Osmanlı zamanında eğitimin bugünkü anlamda tüm vatandaşların faydalanabileceği şekilde yaygın bir kamu eğitimi görünümünde olmadığı söylenebilir. İlmiye sınıfı içerisinde yer almanın imtiyazlı bir konum olduğu düşünüldüğünde eğitim süreçlerinin içinde olmak veya bu kapsamda bir mesleği icra etmek önemli bir kariyer anlamına gelmektedir.

Osmanlı eğitim geleneği içinde medreselerle ilgili devlet tarafından yapılan düzenlemeler ve çıkarılan kanunlar, her ne kadar eğitim üzerinde

[76] Uzunçarşılı, *Osmanlı İlmiye Teşkilâtı*, 67-71; Bkz. Yılmaz, "Osmanlı Örgün Eğitiminde ve Süleymaniye Medreselerinde Müderrisler", 101.

[77] Hüseyin Atay, *Osmanlılar'da Yüksek Din Eğitimi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1983), 5-6.

devletin önemli bir etkisi olduğunu gösterse de eğitimin her zaman sivil bir boyutu da var olagelmıştır. Medreselerin vakfiyelerinin bu noktadaki belirleyici konumu nedeniyle öğrenci sayıları, müderrisin nitelikleri, müderris ve öğrenci kontenjanları, ödenecek ücretler gibi konularda vakfiye şartlarının belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.

Günümüz eğitimi ile kıyaslandığında medreselerdeki müderris ve öğrenci sayılarının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bir müderrisin medresedeki öğrenci sayısının yirmi kişiyi geçmemesi, öğretmen başına düşen öğrenci sayısı oranı açısından son derece elverişli ve avantajlı bir boyut olarak değerlendirilebilir. Bugün dünyanın en iyi üniversitelerinin öğretim üyesi ve öğrenci sayıları dikkate alındığında Osmanlı medreselerinin teknik olarak iyi üniversitelerin temel kriterlerini taşıdığı söylenebilir. Özellikle medresede bir müderrisin az sayıdaki bir öğrenci grubu ile daha bireyselleştirilmiş bir eğitim süreci gerçekleştirdiği ve bu modelin öğrencileri çok boyutlu bir şekilde tanımaya ve geliştirmeye imkan sağladığı anlaşılmaktadır. Medrese eğitiminde müderris dışında muftuluk gibi yardımcı bir eğitimcinin bulunması hem müderris hem de öğrenciler açısından son derece elverişli fırsatlar sağlamıştır. Medresedeki fonksiyonunu tam karşılamamakla birlikte günümüz üniversite sistemi içinde doktorasını tamamlamış bir asistanın öğretim sürecine çeşitli boyutlarda yaptığı katkılar muftuluk görevi ile benzer özellikler taşımaktadır.

İslam eğitim geleneğinde ve Osmanlı medrese sisteminde müderrislerin merkezi bir konumu söz konusudur. Bu kapsamda bir kişinin müderris olabilmesi belli süreçleri tamamlamasına bağlıdır. Benzer süreçler günümüz eğitim uygulamalarında da bulunmaktadır. Örneğin; bir kişinin üniversite düzeyinde öğretim üyesi olabilmesi için akademik kariyer süreçlerini tamamlaması ve bu konuda gerekli yeterliliklere sahip olması gerekmektedir. Aynı şekilde öğretmen olabilmesi için üniversitenin ilgili fakültelerinden mezun olması gereklidir. Bunun dışında çeşitli sınavlara girip belli kontenjanlar doğrultusunda atama bekleme süreçleri, Osmanlı mülâzemet sistemi ile benzerlik taşımaktadır. Ancak bazı noktalarda medrese sistemi ile günümüzdeki uygulamalar farklılıklar göstermektedir. Mezuniyet sonrası göreve başlama süreçlerinin medreselerde alt seviyeden başlayıp üst seviye medreselere doğru gerçekleşmesi bugünkü eğitim uygulamaları ile tam olarak örtüşmemektedir. Bununla birlikte üniversitelerin nitelik ve akademik seviye bağlamında öğretim üyesi kadrolarına atama ile ilgili getirdikleri çeşitli kriterler, Osmanlı medreselerinin çeşitli seviyelere ayrılması ve bu medreselerde kriterleri sağlayan müderrislerin görev alabilmesi şeklinde uygulanan hiyerarşik yapıyla benzerlik şeklinde yorumlanabilir.



Yüksek öğretimde özel üniversiteler dışında devlet üniversitelerinde öğretim üyesi olan bir kişinin, kamu okullarında öğretmenliğe atanan bir öğretmenin veya yargıda görev alan bir hakimin, mesleklerini bir süreklilik içerisinde yerine getirme imkanlarının olması, Osmanlı ilmiye teşkilatı kadrolarının görev yapma kriterleri ile bazı farklılıklar göstermektedir. Müderris ve kadıların belirli bir süre görev yaptıktan sonra nöbet/bekleme dönemi geçirmeleri, bu süreçte farklı meşguliyetler içerisine girmeleri mesleki gelişimleri açısından olumsuz bir durum ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı medreselerinde belirlenen kriterlerin ve kanunların kimi zaman ihlal edilmesi eğitimde ciddi nitelik sorunlarına ve çeşitli huzursuzluklara sebep olmuştur. Eğitim için belirlenen nitelik ve liyakat ölçütleri, atama süreçleri gibi bazı hususların yeterince şeffaf ve adil uygulanmaması Osmanlı medrese eğitimi için olduğu kadar günümüz eğitiminin de en çok eleştirilen konuları arasında yer almaktadır.

#### KAYNAKÇA

- Ahmed Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. 5 İstanbul, 1993.
- Akgündüz, Hasan. *Osmanlı Medrese Sistemi*. İstanbul, 1997.
- Akkan, Mustafa. "Softa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37: 342-343. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Alan, Ercan. "Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mülazemet Sistemi", *Osmanlı Araştırmaları* 49 (2017): 89-124.
- Atay, Hüseyin. *Osmanlılar'da Yüksek Din Eğitimi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1983.
- Baltacı, Cahid. "Medrese ve Elemanları". *Diyanet Dergisi* 16/3 (Mayıs Haziran 1977): 133-141.
- Baltacı, Cahid. *XV. ve XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İrfan Matbaası, 1976.
- Beyazıt, Yasemin. *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*. Ankara: TTK, 2014.
- Bilge, Mustafa. *İlk Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1984.
- Bozkurt, Nebi. "Müderris". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31: 467-468. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Cihan, Ahmet. *Osmanlı'da Eğitim*. İstanbul: Akademik Kitaplar Yayınevi, 2014.
- es-Sakkâr, Sami. "Muftı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31: 86-87. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Evsen, Esra. *Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülazemet Sistemi (18. yüzyıl Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.
- Gündoğdu, İsmail. "Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Rûznâmçe Defterleri ve Önemi". *Ulusal Arası İnsan Bilimleri Dergisi* 6/ 2 (2009).
- Hızlı, Mefail. "Osmanlı Klasik Döneminde Medrese". *Türkler* 11: 426- 435. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.



- Hızlı, Mefail. "XIX. Yüzyıl Ortalarında Bursa Medreseleri ve Müderrislerine Yapılan Yıllık Ödemelere Dair Bir Belge". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/ 1 (2011): 1-13.
- İpşirli, Mehmet "Müderris". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31: 468-470. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- İpşirli, Mehmet "Mülazemet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31: 537-539. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- İpşirli, Mehmet. "Dânişmend". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8: 464-465. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- İpşirli, Mehmet. "Medrese". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28: 327-333. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- İzgi, Cevat. *Osmanlı Medreselerinde İlim (Riyazi İlimler 1)*. İstanbul: İz Yayınları, 1997.
- Kanar, Mehmet. *Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayıncılık, 2013.
- Kayaoğlu, İsmet. "Osmanlı Eğitim Vakıfları". *Milli Kültür* 49 (Temmuz 1985). Ankara.
- Koçi Bey. *Koçi Bey Risâlesi*. haz. Yılmaz Kurt. Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.
- Makdisi, George. *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim İslam Dünyası ve Hristiyan Batı*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.
- Memiş, İbrahim. "Osmanlı Medreselerinde İlim Geleneği ve Edirne Medreseleri". *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler Uluslararası Sempozyumu Kitabı* 2. Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Rahman, Fazlur. *İslâm*. Trc. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın. İstanbul: Selçuk Yay, 1992.
- Sarıkaya, Yaşar. "II. Meşrutiyet ve Medreseler: Geleneksel Bir Kurumun Modernleşme Sürecinde Var Olma Mücadelesi". *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 13/ 25 (2008/2): 37-73.
- Ulusoy, Ahmet. *Kuruluşundan 17. Yüzyıla Kadar Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007.
- Unan, Fahri. "Klasik Osmanlı Medreselerinde Eğitim Üzerine Bibliyografya". *Divân İlmi Araştırmalar* 18 (2005/1): 79-114.
- Unan, Fahri. "Osmanlılar'da Medrese Eğitimi". *Yeni Türkiye* 5. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999): 140-160.
- Unan, Fahri. *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*. Ankara: TTK, 2003.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı İlmiye Teşkilâtı*. Ankara: TTK, 1988.
- Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Mülteseseler Tarihi*. Isparta: Kardelen Kitabevi, 1998.
- Yılmaz, Yasin. "Osmanlı Örgün Eğitiminde Ve Süleymaniye Medreselerinde Müderrisler". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/ 14 (2005): 93-108.